

DE GAMLA.

Med denna frågelista avses att få fram uppteckningar, som belysa de gamlas ställning så allsidigt som möjligt. Härmed menas då ej blott deras ställning i familjen och släkten och deras förhållande till barn och barnbarn utan även deras plats inom samhället, deras försörjning genom det allmännas försorg o.s.v. Man bör därvid observera, att även ordstäv, talesätt, gåtor, rim o.dyl. rätt ofta syfta på ålderdomen och de gamla. Även dessa böra därför medtagas. Slutligen efterfrågas traditioner rörande det sätt varpå de gamla förr skildes från livet, särskilt i sådana fall då döden är självförvållad eller har skett genom yttre ingripande från de anhörigas sida.

Vid besvarandet böra naturligtvis i första hand minnesgoda gamla anlitas och det gäller då att vinna deras förtroende så att de berätta fritt ur hjärtat. Detta är särskilt viktigt beträffande denna lista, ty man kommer ju flerstädes in på rent personliga familje- och släktförhållande m.m. Men förutom de gamlas egna berättelser ligger det i öppen dag, att flera av våra upptecknare, främst då de äldre, som själva växt upp på landet, själva kunna ha mycket värdefullt att anföra.

I följd av bristande material måste tyvärr denna lista i sin första upplaga bli i hög grad provisorisk. Det kan därför mycket väl hända, att det finns mycket av intresse, som här ej blivit efterfrågat. Detta bör upptecknaren ha i minne och på egen hand försöka få fatt på kompletterande material.

Vidare bör observeras att mycket av det som här efterfrågas röra förhållanden, som ofta utgestalta sig ganska individuellt. Utan att direkt undvika de mera individuella fallen - dessa kunna ju ibland åskådliggöra förhållanden som äro äldre än de i trakten vanliga - bör upptecknaren framför allt ha i sikte det för trakten karaktäristiska. Upptecknaren bör slutligen noga ange sagesmännens ålder och huruvida uppteckningarna äro att anse som karaktäristiska för ortens äldre eller senare förhållanden.

1. Ansåg man att varje släkt hade en viss huvudman? Vem var det (den äldste på fädernesidan i rakt nedstigande led, t.ex. farfadern?) Vad kallades han i egenskap av huvudman?

2. Fanns det i vissa släkter gårdar, som tillhört samma släkt mycket länge och hade den i så fall något särskilt namn (släktgård)? Beboddes och brukades den av släktens huvudman?

3. Hade denne huvudman någon bestämmanderätt inom släkten, och i så fall på vilket sätt?

4. Samlades släkten en eller flera gånger om året till ett stort kalas (slätkaläs, släktbjudning), varvid även släktspörsmål dryftades och bestämmelser rörande släkten träffades?

5. Känner man exempel på familjer, som ej delat upp sig, när barnen vuxit upp och gift sig, utan där allesammans bott kvar på den odelade gården hemma hos föräldrarna? Ha söner i så fall haft del i gården eller ha de arbetat åt föräldrarna? Har husfadern då ensam bestämt angående gårdens skötsel? Även i senare tid har det ibland hänt, att söner vid faderns död ej skiftat gården utan brukat den gemensamt. Känner man till detta?

6. Hade fadern något inflytande på arvsföljden, t.ex. så att han kunde bestämma, att en av söner skulle ha gården odelad, under det att de övriga söner fingo nöja sig med någon penningssumma eller utan något alls?

7. Brukade fadern överlämna gården till någon son eller, om sådan ej fanns, till någon dotter? När skedde detta? (När fadern började känna sig gammal, när sonen, resp. dottern gifte sig?) Vad kallades denna överlämning (lämna av, lämna ifrån sig gården)?

8. Hur försörjdes de gamla när någon av söner övertog gården? På undantag? (Känner man till något annat namn på denna sak än undantag?) Hade de i så fall eget hushåll eller bodde de t.ex. för sig själva i en stuga på gården men intogo sina måltider hos sonen resp. dottern. Eller fingo de sin försörjning på så sätt att de flyttade mellan barnen? När gården överlämnades till någon av söner, skulle då de ogifta döttrarna ha med av undantaget (t.ex. husrum o.d.)?

9. Var det förr vanligt att obemedlade gamla gingo omkring i socknarna som tiggare? Hade man någon särskild benämning på detta (gå på socknen)? Hade de inga anhöriga, som kunde taga vård om sig? Hur betraktades de av den bofasta befolkningen? Med medömkan eller som ett besvärligt påhäng? Voro dessa gamla i allmänhet mer eller mindre undermåliga. Tjäna de som nyhetspridare mellan socknarna? Anför deras öknamn och orsaken till dessa!

10. Förekom förr fattigauktioner, varvid de gamla - och även andra fattiga t.ex. barn - utauktionerades i socknen? Förekom det att de fattiga fördes i tur och ordning till socknens bönder för att underhållas vissa dygn, varvid den, som sist haft ett fattighjon hade skyldighet köra det till nästa gård? Vad kallades detta (gå förgångs, gå manmellan)?

11. Berätta vad man känner till om forna tiderns ålderdomshem (fattighuset). Vilken samhällsställning hade i allmänhet de familjer, från vilka de gamla kommo till dessa fattighus? Fruktade de gamla att komma dit? Känner man till berättelser om huru de barn, som fört sina föräldrar till fattighuset, sedan träffats av någon sjukdom, eller på annat sätt straffats för sin hårdhet? Fingo de gamla även när de bodde på fattighuset gå omkring i socknen?

12. Fanns det någon olikhet mellan barnens och barnbarnens inställning till de gamla i gården? Det brukar ofta berättas att de gamla - far- eller morföräldrarna - särskiltvårdade sig om och sysselsatte sig med barnbarnen. De gamla höllo ju i likhet med barnen mest till hemma vid gården, och de hade gott om tid att sysselsätta sig med

barnen, under det att föräldrarna ofta voro strängt upptagna. Det är sålunda naturligt att barnen till en del fingo sin tradition direkt från far- eller morföräldrarna med överhoppande av föräldrarna, detta särskilt när det gäller sagor, sägner, visor, tron på övernaturliga väsen o.s.v. Vad beträffar seder och bruk m.m. följdes däremot framför allt föräldrarnas föredöme. Uppteckna vad sagesmännen ha att berätta om hithörande saker, och tag med alla de belysande berättelser, som kunna finnas!

13. Var det vanligt att de gamla lärde barnbarnen läsa?

14. Berättas det, att de gamla ibland togo barnen i försvar gent emot föräldrarna, ehuru de gamla själva varit mycket stränga mot de egna barnen?

15. Hur förhöll det sig med lydnaden gent emot de gamla? Ansåg man att de gamlas ord borde ovillkorligen respekteras, även om barnen ibland voro vuxna och hade egna hushåll? Känner man till några berättelser om hur det gått illa för barn, som ej lytt sina föräldrar?

16. Vad ansåg man om de gamlas erfarenhet? Vördades den och böjde man sig för den eller sågs den smått med ringaktning, ansågs den som efterblivenhet? Märks även här en skillnad mellan barnens och barnbarnens inställning?

17. Varmed sysslade särskilt de gamla? Vedhuggning, slöjd, strumpstickning e.dyl.?

18. Hade de gamla, när de försörjdes av barnen och bodde hos dem något inflytande på gårdens skötsel? Följdes de gamlas önsknings rörande tiden för sådd och skörd, för jordens bearbetning o.s.v. Berättas det om slitningar mellan föräldrar och barn, när "nymodigheter" började tränga in på dessa områden, när de gamla sådagarna ej längre iaktogs och jorden började brukas på annat sätt än förr?

19. Hur var de gamlas ställning till barnens tjänstefolk?? Berättas det, att de gamla mutat detta för att gamla seder och bruk skulle iakttagas, t.ex. Staffanssjungning seden att lägga ihop julgödseln i en hög, för att kreaturen skulle följas åt under sommaren o.s.v.

20. Hade de gamla överhuvud en ansedd ställning eller var det blott i förening med en viss förmögenhet eller med besuttenhet, som åldern ansågs hedrande? Kunde t.ex. vem som helst bli byman oberoende av såväl förmögenhet, besuttenhet som intellektuella egenskaper?

21. Talar man om byäldste, byålderman? Var detta detsamma som byman, d.v.s. vad man skulle kunna kalla byföreståndare, eller menas med byäldste blott byns äldste manliga invånare? Fanns det någon kvinnlig motsvarighet till byäldsten? Talade man även om sockenäldste? Voro dessa äldste stolta över sin titel?

22. Vad hade bymannen att göra? Hade man förr några andra bybefattningar än byman. t.ex. snöplogfogde. Efter vilka grunder tillsattes denne? Känner man till något om bystämmor?

23. På vad sätt hedrades särskilt de gamla? Gåvos de företrädesrättigheter på bjudningar och i allmänhet i det dagliga livet? På

vilket sätt korsades detta av hänsyn till förmögenhet och stånd? Skildra huru det gick till på en större bjudning, efter vilka synpunkter man bjöd, hur gästerna påbörjades vid bordet, hur man krusade o.s.v. Hade man därvid ett särskilt bord för de gamla? (Så berättas t.ex. från Västergötland, att man vid bröllop och andra större bjudningar hade ett särskilt bord, "gubbordet", där gubbarna sutto och samtalade och drucko öl, under det de yngre dansade och roade sig.)

24. Fanns det några särskilda gumm- och gubbjudningar? Skildra dem!

25. Ansågs det opassande, att de yngre blandade sig i de äldres samtal? Angiv någon berättelse som åskåliggör detta!

26. Här och var i vårt land - särskilt i södra Östergötland och Småland-- berättas, att man förr i världen slog ihjäl de gamla och orkeslösa, när man tyckte, att de ej behövde leva längre. - "Dä va fälle i stället för fattihus", sade en gubbe halvt skämtsamt. - De gamle voro med på detta och man gick till väga på ett bestämt sätt. Man hade en klubba med ett långt skaft och i detta höll de närmaste släktingarna (obs. flera stycken) och så slog man gemensamt den gamle i huvudet, så att denne dog. - Ibland berättas det, att det var zigenare i Sverige, som skaffade sina gamla ur världen på detta sätt, ej svenskarna själva.

Fråga de gamla, om de känna till detta! Om de göra det, tag då noga reda på alla detaljer. Efterfråga särskilt allt som rör klubban; ~~des~~ ~~huru~~ ~~sal~~ ~~läk~~ ~~klubb~~ ~~sätt~~ ~~dö~~klubba, döklubba -, var den förvarades (i kyrkan, hos byarnas åldermän?) o.s.v. Tag reda på klubbans utseende och storlek! Sättes klubbans användande i samband med hungersnöd?

Hur var i detta avseende födorådsfolkets ställning? Berättas det något om att man "önskade livet ur dem" eller att man rent av gav dem "undantagspulver" (arsenik)?

27. Ävenså berättas - särskilt i Götaland - att de gamla och utlevade förr i världen brukade kasta sig utför höga och branta berg för att på så sätt söka döden.

Om detta är känt, tag då reda på vad dessa berg kallades och alla traditioner i samband med dem. Ange - om möjligt med hänvisning till Generalstabens karta - var de äro belägna.

28. En sägen berättar att en gubbe hade en sur och gnatig gumma, som var blind. Han var trött på henne och för att göra sig av med henne, ledde han upp henne på en hög bergklint, som stupade brant ner i sjön. Sedan han fört fram gumman till stupet, sade han: "Här är ett brett dike, hoppa nu Kajsa". Och gumman hoppade och slog ihjäl sig.

Känner man till denna sägen eller någon liknande?

29. Voro självmord förr vanliga? Förekom det, att gamla tog sitt liv utan egentlig orsak, bara därför att de voro gamla och leda vid livet?

30. Anför ordspråk, ordstäv och talesätt som handla om ålderdomen och de gamla! T.ex. sådana som:

De gamla gå illa, men råda väl.

Då gammalt folk talar skola valpar tiga.
Man finner många grå hår, men få vise män.
Som de gamla sjunga, så pipa de unga.
En är aldrig för gammal att stå brud, sa nittiåra Lotta.

Känner man till gåtor som syfta på de gamlas levnad och ställning? t.ex.:

Går om morgonen på fyra fötter, om middagen på två, om aftonen på tre? Svar: Människan som barn, vuxen och gammal.